

Betty Mellaerts praat met...

Paul Van Nevel

Een kerk in Tongeren, het Huelgas Ensemble en madrigalen van Cipriano de Rore. Een 16de-eeuwse confrontatie van verschillende melodieën die los van elkaar en toch samen worden gezongen. Ongelooflijk heldere stemmen. Als je je ogen sluit, lijkt het of engelen je ziel hebben weten te vinden. Het applaus is lang en oorverdovend. Om elf uur 's avonds loopt Paul Van Nevel, dirigent en stichter van het ensemble, als een gelukkig man mee naar het kantoor van het Festival van Vlaanderen. Deze parels van middeleeuwse en renaissancemuziek zoeken in archieven en bibliotheken, is zijn levenswerk.

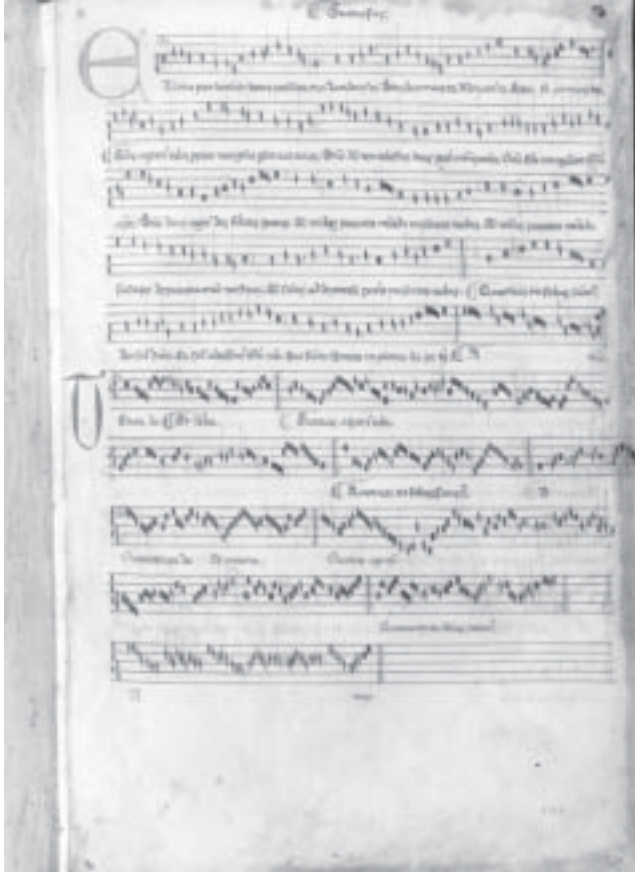
In deze rubriek praat Betty Mellaerts met (Bekende) Vlamingen die onze sector niet kunnen wegdenken uit hun werk. Zij getuigen hoe ze, op zoek naar informatie, de juiste instellingen op het spoor komen, er informatie terugvinden, welke grote verschillen er bestaan tussen de instellingen, waar ze al pareltjes hebben ontdekt, hoe ze er worden geholpen... Kortom, een openhartige kijk op de impact van onze dienstverlening op de maatschappij.

BETTY MELLAERTS is
freelance journaliste
betty.mellaerts@ping.be

Paul Van Nevel. Foto: Luk Van Eeckhout.

Paul Van Nevel is de stichter en leider van het Huelgas Ensemble, dat hij oprichtte na zijn activiteiten aan de Schola Cantorum Basiliensis. Nadat het ensemble aanvankelijk veel hedendaagse muziek uitvoerde, legde het zich voornamelijk toe op de muziek van Middeleeuwen en Renaissance. Paul Van Nevel benadert deze muziek vanuit de originele bronnen. Hij voert met zijn ensemble meestal onbekende muziek uit, met een accent op de schatten van de Vlaamse polyfonie. Tot vorig jaar was hij gastdocent aan het Sweelinck-conservatorium van Amsterdam, waar hij een cursus notatie en interpretatie aan de sectie koorleiding gaf. Naast zijn drukke bezigheden met het Huelgas Ensemble is Paul Van Nevel enkele maanden per jaar terug te vinden in Europese bibliotheken, waar hij oude muziek transcribeert en bestudeert. Hij is tevens gastdirigent van een aantal beroemde formaties, zoals het Collegium Vocale uit Gent, het Nederlands Kamerkoor en het koor van de Nederlandse Bachvereniging. Paul Van Nevel probeert in zijn interpretaties zoveel mogelijk de tijdsgeest, waarin het werk geschreven is, te betrekken: literatuur, oude uitspraak, tijdsverandering en tempo, geïmproviseerd contrapunt, voordrachtattitudes... Hij schreef bovendien een aantal artikels en boeken over de muziek van Middeleeuwen en Renaissance, o.a. een monografie van Johannes Ciconia en een voor een breed lezerspubliek bedoeld werk *Nicolas Gombert en het avontuur van de Vlaamse polyfonie*. Momenteel bereidt hij een publicatie voor over de 'Franco-Flamands', de Frans-Vlaamse componisten in Noord Frankrijk in de 15de en 16de eeuw.

Je moet terug naar de bron om te kijken hoe de componist het werkelijk heeft opgeschreven.

Betty Mellaerts: Waar is het idee vandaan gekomen om met archieven te werken?

Paul Van Nevel: Na mijn opleiding aan het conservatorium van Maastricht werd ik in 1971 leraar blokfluit aan de Schola Cantorum in Bazel. Ik was er assistent en moest maar zes uur per week les geven. Daardoor had ik nog tijd om zelf te studeren. Ik volgde onder meer een cursus notatiekunde en dat heeft alles met oude bronnen te maken. Zo leerde ik waar de archieven zaten en hoe ik er moest mee omgaan. In de jaren 1970 bestonden er nog geen catalogi van middeleeuwse en renaissancemuziek en moest ik zelf op zoek naar oude manuscripten. Het catalogiseren is pas in de jaren 1980 begonnen. Toen werden er een aantal heuse muziekbijbels gemaakt. Het American Institute of Musicology bijvoorbeeld heeft catalogi samengesteld van alle grote bibliotheken ter wereld. Daaruit leer je dan dat de British Library de catalogus van muziekdrukken van 1501 tot 1800 bewaart in zesendertig banden, als het er niet meer zijn. Maar eigenlijk begint mijn werk dan pas. Het is natuurlijk goed om te weten dat in de bibliotheek onder het nummer Q15 een handschriftenboek uit de eerste helft van de 15de eeuw is opgenomen. Maar of er bij die driehonderd composities waaruit zo'n boek bestaat ook waardevolle muziek zit, weet ik pas als ik ze ter plaatse kan inkijken. Dat blijft dus altijd een avontuur.

Er bestonden nog geen catalogi toen jij aan je onderzoek begon, zeg je, welke informatie had je dan wel?

Men was al begonnen met de RISM, de Recherche Internationale des Sources Musicales, een internationaal project dat gedrukte muziek, handschriften en muziektheoretische geschriften van vóór 1800 identificeert. Daar kon ik gedeeltelijk op terugvallen. Verder bezitten alle grote Europese bibliotheken doorgaans ook een ruime muziekcollectie en via vaktijdschriften kwam ik ook wel een en ander te weten over kleinere archieven. Dan kom je wel wat tegen. In Perugia ben ik op een bibliothecaris gestoten die niet kon lezen! Hij verving iemand die met vakantie was, maar toch. Ik schreef op een kaartje welk handschrift ik wilde inkijken en hij vergeleek de vorm van elke letter tot hij het boek gevonden had.

Wanneer ben je voor het eerst naar archieven beginnen zoeken?

In Bazel geraakte ik enorm in handschriften geïnteresseerd door een aantal moderne partituren waarop die meerstemmige renaissancemuziek getranscribeerd was. Dat wil zeggen dat men de oude manier van muziek noteren omzet in hedendaags notenschrift. Vaak wordt dat door musicologen gedaan, maar dat zijn niet noodzakelijk zangers, zij kunnen zich dus vergissen. Het is ook een moeilijke opdracht. Voor sommige details, zoals de tekstplaatsing onder de noten, is een transcriptie nooit precies. In de tijd van de componist schreven ze dat namelijk niet op omdat de zangers professionelen waren die wisten hoe ze de tekst moesten zingen. Vandaag kan het dus gebeuren dat je met een transcriptie nog drie lettergrepen van je tekst over hebt en maar één noot meer om ze te zingen. Dan moet je alles opnieuw bekijken. Een tempo is ook niet altijd duidelijk, dat zoek je zelf en dus moet je altijd compromissen sluiten. Wie in de muziekwereld dus zegt: nu ben ik honderd procent historisch bezig, is een leugenaar. Het kan niet. In vijfhonderd jaar is het menselijk lichaam veranderd, onze stem klinkt ongetwijfeld anders dan toen. De mensen horen tegenwoordig ook anders, er is zoveel lawaai bij gekomen. Om die oude muziek te begrijpen moet je je biologisch ritme verlagen, je de stilte inbeelden. Ik moet mijn zangers ook altijd zeggen: "Let op, piano zingen, dat is het stadium net na de stilte. Niet zomaar een beetje zachter." Toen mijn lerares in Bazel op een dag zei: "Deze transcriptie deugt niet, eigenlijk moet je terug naar de bron om te kijken hoe de componist het werkelijk heeft opgeschreven", was ik verkocht. Ze wees mij op het klooster van Las Huelgas in Spanje. Daar wordt een heel belangrijk middeleeuws manuscript bewaard, nog precies op de plaats waar het geschreven werd. Dat is heel uitzonderlijk, de meeste handschriften zijn verspreid geraakt. Ik dus naar Las Huelgas, een cisterciënzer nonnenklooster, erg gesloten. Ik bel, het gordijntje achter de tralies schuift open. Ik laat mijn geloofsbrieven zien en kom in een wachtkamer terecht. Een tijdje later steekt de zuster het manuscript zomaar door de tralies, stel je voor. Aan de tafel daar mocht ik het inkijken. Het was

fantastisch. Voor het eerst zag ik een echt handschrift. Kan je je voorstellen wat dat betekent? De details, het perkament, de inkt, de notatie. Ik bleef een week in Las Huelgas en maakte een transcriptie. Elke dag kwamen er meer nonnetjes achter de tralies kijken naar die vreemde meneer die zo blij was met hun boek. Op de laatste dag vroegen ze me om er iets uit te zingen want ze hadden er nog nooit iets van gehoord. Het werk is meerstemmig en ik was alleen, maar met bevende stem heb ik toch een paar lijnen gezongen. Daar waren ze heel blij mee. Het was 1972 en ik had net mijn ensemble opgericht. Ik heb het naar dat klooster genoemd.

Nu neem ik de platen mee die ik met het Huelgas Ensemble heb opgenomen of de enkele boekjes die ik geschreven heb. Die geven me meestal wel gemakkelijk toegang. Maar twee jaar geleden kreeg ik toch nog problemen in de Bodleian bibliotheek in Oxford. Daar worden handschriften bewaard van de muziek die de koren er in de 15de en de 16de eeuw gezongen hebben, een fantastische collectie. Ik heb bijna een toelatingsexamen moeten doen om ze te mogen zien! Ze vroegen me geloofsbrieven, maar die had ik niet bij me. De platen vonden ze niet voldoende als bewijs en ze lieten me niet binnen. Ik vroeg een lijst met de namen van de docenten aan de universiteit en tot mijn ver-

Paul Van Nevel: "Van de meeste handschriften in bibliotheken zijn microfilms gemaakt. Vaak kan ik het daarmee doen, maar soms moet ik toch naar het origineel vragen. Perkament uit de 16de eeuw kan al in slechte staat zijn en een kopie geeft dan niet altijd duidelijkheid. Bovendien vind ik het veel aangenamer om zo'n enorm foliant te raadplegen, al moet ik er dan een hele dag voor rechtstaan omdat je ze niet zittend kan lezen."

Foto: Luk Van Eeckhout.

Hoe werkten die componisten aan hun partituren?

Handschriften door de componist zelf geschreven zijn nauwelijks of niet bewaard. Er bestaan een paar bladzijden van de Rore en van Palestrina. Men maakte destijds gebruik van scriptors, professionele schrijvers die de compositie noteerden. De rijke hoven hadden eigen scriptors in dienst. Het gaat dus nog niet om een boek in druk, de manuscripten bestaan meestal maar in één exemplaar. Vaak zijn het hele grote koorboeken, folianten, die men op een muziekstaander zette en in kloosters bewaarde. Als die om welke reden dan ook opgeheven werden, zoals na de Franse Revolutie, ging dat archief ergens anders naartoe. In het beste geval zijn ze terechtgekomen in nationale of in stadsbibliotheken en -archieven. Dat is minder romantisch dan een kleine bibliotheek in een afgelegen stadje, maar het is zeker geen slechte zaak. Zo wordt alles tenminste goed bewaard.

Hoe gemakkelijk is het om die waardevolle manuscripten in een bibliotheek ook echt in handen te krijgen?

In het begin had ik daar last mee omdat niemand mij kende. Ik nam dan geloofsbrieven mee waarin de ernst van mijn onderzoek door Belgische autoriteiten bevestigd werd.

bazing was er iemand bij die ik goed ken. Ze hebben hem opgebeld, hij heeft wat uitleg over mij gegeven en ik mocht binnen. Toen moest ik vingerafdrukken laten maken – dat gebeurt wel vaker – maar ik moest ook in mijn eigen taal luidop een tekst lezen. Dat ik geen enkel boek zou beschadigen, me zou houden aan het reglement enzovoort. Dat bleek bij wet verplicht en ze hadden wel dertig taalkaarten, maar de bediende begrijpt hoegenaamd niet wat je zegt. Ik heb de tekst bij wijze van proef in het Hasselts dialect voorgelezen. Ze gaf geen krimp.

Van de meeste handschriften in bibliotheken zijn microfilms gemaakt. Vaak kan ik het daarmee doen, maar soms moet ik toch naar het origineel vragen. Perkament uit de 16de eeuw kan in slechte staat zijn en een kopie geeft dan niet altijd duidelijkheid. Bovendien vind ik het veel aangenamer om zo'n enorm foliant te raadplegen, al moet ik er dan een hele dag voor rechtstaan omdat je ze niet zittend kan lezen. Arbeiders moeten de boeken zelfs op een karretje voorrijden, zo zwaar zijn ze. Maar je krijgt dan wel een overzicht van hoe zo'n boek is samengesteld. Of het volgens een bepaalde liturgie is opgebouwd, wat de volgorde is van de stemmen, of een punt zo bedoeld is door de componist of gewoon een fout in het papier. Dat lukt toch beter via zo'n boek dan met een microfilm, hoor. Je vindt toch ook geen vrouw mooi alleen maar door ze op een foto te zien?

Gelukkig maar!

Voilà. En zo zie ik dus overall in Europa hoe die oude teksten bewaard worden en hoe de archieven werken. Een van de best werkende, is de British Library in Londen. Er zijn strenge controles, je moet je schrijfgerei afgeven, krijgt een potloodje en een gom. Ze hebben overschot van gelijk door zo voorzichtig te zijn. Daartegenover staat dat ze lang open is, een enorm voordeel voor de onderzoeker. In sommige bibliotheken moet je al om vier uur weg en moet je de manuscripten de dag voordien eerst bestellen. Dat is heel tijdrovend. De lastigste is het Vaticaan. Ze zijn er zo eigenzinnig als de pest, aartsconservatief en arrogant. Hun microfilms worden nog altijd op een ander formaat gemaakt dan alle andere in de wereld! Berichten over kleine bibliotheken volg ik nog steeds in de vakliteratuur. Vaak gaat het om meldingen dat ze overgenomen werden door een grotere bibliotheek, zoals de collectie van Inguimbertaine. Dat was een kardinaal uit de 18de eeuw die een gedeelte van de 14de-eeuwse kerkarchieven van Avignon in zijn bezit had, met veel originele werken van Petrarca. Ik had interesse voor alle muziek die op teksten van Petrarca is geschreven en omdat er nogal wat oude kopieën van bestaan, wilde ik zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke versies komen en ze vergelijken. De Inguimbertaine-collectie, zo las ik, was opgenomen in de stadsbibliotheek van Carpentras. Daar moet je eerst langs de stationslectuur en de bandes dessinées en dan sta je op de eerste verdieping voor een grote houten deur met de vermelding: *"Bibliothèque Inguimbertaine, silence svp"*. Ik doe die deur open. Komt daar een enorme hond blaffend op mij af, gevolgd door een sjofele kerel. Het was de archivaris die bij personeelsgebrek zijn hond had meegebracht zodat hij tijdens het werken tenminste gewaarschuwd werd als er iemand op bezoek kwam! Ik vond daar trouwens nog enkele interessante muziektraktaten uit de Renaissance, met heel praktische regels waaraan de zanger zich moest houden om zijn tekst te plaatsen. Dat was een toevalstreffer, een groot voordeel van het zoeken in fichebakken. Zoals je weet ben ik niet voor computers te vinden, ik weiger zelfs om in bibliotheken digitaal te zoeken. Ik wil steekkaarten. Ook al vind ik na een dag werken niet meteen een bruikbaar manuscript, de fichebak maakt me altijd wijzer door alle titels te lezen die ik gaandeweg tegenkom.

Moet je ook het vertrouwen winnen van de archivaris of bibliothecaris?

De eerste dag in een nieuwe bibliotheek verschuif je je stoel best zo weinig mogelijk, heb ik gemerkt. Na een paar dagen zien ze wel waar je mee bezig bent en dan ontstaat er vaak een goed contact. In sommige bibliotheken doen de bibliothecarissen alsof het materiaal hun eigendom is, over hun lijkt dat je iets zou meenemen. Zo zijn ze waarschijnlijk opgeleid. Dat heeft grote voordelen, maar ik heb het daar wel eens moeilijk mee. Zo zat ik in Wenen te werken. Ik vraag naar een bepaald

handschrift, vul de documenten in, maar de bibliothecaris merkt op dat hun notatiesysteem veranderd is. Ik moest de volgorde van een paar woorden veranderen. Met pijltjes en cirkeltjes zet ik dus gauw de woorden op een andere plaats, maar dat telde niet mee. Ik moest de kaart opnieuw invullen. Ja, daar kan ik dan toch niet goed tegen.

In de Bibliothèque Nationale in Parijs kom ik vrij veel en ze beschouwen me er als een klant die hun fonds naar waarde weet te schatten. In Regensburg wordt de bibliotheek van Poske bewaard, een arts en pastoor uit de 19de eeuw met een neus voor oude muziekpartituren. Hij bezat een mooie verzameling 16de-eeuwse stemboeken. Zijn collectie is nu overgegaan in de bisschoppelijke bibliotheek die verder eerder godsdienstfähig dan muzikaal georiënteerd is. Dan is het niet gemakkelijk om uit te leggen wat je wilt. Maar er zijn ook bibliotheken met open kasten, vooral in de kleine verzamelingen. Niet de eerste dag, maar na een paar dagen, als je een goede relatie met de archivaris of de bibliothecaris hebt opgebouwd, mag je kijken zoveel je wilt. In het Italië van de jaren 1970 wilde een paar honderd lire nog wel eens helpen om sneller aan fotokopieën of aan een boek te geraken, maar dat is gelukkig voorbij. Mijn ervaring is: hoe kleiner de bibliotheek of het archief, hoe gemakkelijker je contacten kunt leggen. Ik heb er met de jaren ook veel in bijgeleerd. In het begin was ik een jachthond. Dan kwam ik ergens binnen met het idee dat ik diezelfde dag nog alles in handen moest krijgen wat ik wou inkijken. Intussen heb ik geleerd dat elke bibliotheek haar eigen tempo heeft.

Hoe lang werk je in zo'n bibliotheek of archief?

Als ik echt naar iets op zoek ben, blijf ik ongeveer een week ter plaatse. Ik vraag de stukken aan die ik wil inkijken en begin te lezen. De eerste aanwijzing is vaak al de staat

"Ik moet tot mijn grote schaamte bekennen dat ik geen enkele privé- of kloosterbibliotheek in België bezocht heb. In de Renaissance voerde men werken uit van componisten die door de hoven of de kloosters voor die opdracht betaald werden. In de vorm van geschenken werden die muziekboeken dan verspreid van het ene hof naar het andere. In onze streken werd destijds minder waardevolle muziek geschreven dan pakweg in Frankrijk, Portugal, Spanje of Italië."

waarin de boeken zich bevinden. De interessantste muziek komt uit de meest beduimelde exemplaren. De boekjes met de schitterende madrigalen van de Rore stellen niet veel voor, maar ze werden intensief gebruikt. Daar zitten geen bewerkte sloten aan en ze zijn niet verlucht. Dat gebeurde trouwens ook alleen maar met sommige koorboeken aan rijke hoven.

Paul Van Nevel: "Zoals je weet ben ik niet voor computers te vinden, ik weiger zelfs om in bibliotheken digitaal te zoeken. Ik wil steekkaarten. Ook al vind ik na een dag werken niet meteen een bruikbaar manuscript, de fichebak maakt me altijd wijzer door alle titels te lezen die ik gaandeweg tegenkom."

Foto: Luk Van Eeckhout.

Als een compositie me interessant lijkt, schrijf ik de eerste noten op en zet ik voor een aantal lijnen de verschillende stemmen onder elkaar. Dat geeft al een eerste indruk. Daarna doe ik een paar steekproeven in de loop van de compositie om te zien of het werk zijn kracht behoudt. Als dat zo is, bestel ik foto's of microfilms waarvan ik fotokopieën maak. Met dat materiaal kan ik naar huis. Ik heb door de ervaring wel steeds minder tijd nodig om te bepalen of een stemboek uiteindelijk zal resulteren in een goede meerstemmige partituur. Maar soms vergis ik me toch. Godzijdank. Dan merk ik dat pas tijdens de eerste repetities met het ensemble en schuiven we de compositie aan de kant.

Heb je ook in België naar manuscripten gezocht?

Ik heb alleen de Fétiscatalogus geraadpleegd. Antoine Fétis was de eerste directeur van het conservatorium van Brussel en een bibliofiel. Hij was gek op oude manuscripten en drukken, vooral uit de Renaissance. Na zijn dood is zijn catalogus naar de Albertinabibliotheek gegaan, waar het één van de belangrijkste muziekfondsen is. Verder moet ik tot mijn grote scha en schande bekennen dat ik geen enkele privé- of kloosterbibliotheek in België bezocht heb. In de Renaissance voerde men werken uit van componisten die door de hoven of de kloosters voor die opdracht betaald werden. In de vorm van geschenken werden die muziekboeken dan verspreid van het ene hof naar het andere. In onze streken werd destijds minder waardevolle muziek geschreven dan pakweg in Frankrijk, Portugal, Spanje of Italië, al zit ook daar veel kaf tussen het koren. Er werd immers heel veel gecomponeerd. Muziek opschrijven was toen de enige manier om een compositie over te leveren. Iets opnieuw beluisteren kon niet en uitvoeren wat een vroegere generatie had geschreven, was niet gebruikelijk. Dat historische denken is een romantisch verschijnsel, uit de 19de eeuw.

Daardoor is heel wat oude muziek – soms dus geheel terecht – in de vergetelheid geraakt.

Wat doet het je als je tussen al dat kaf toch belangwekkende muziek vindt?

Ik krijg twee keer een kick. De eerste keer wanneer ik in de bibliotheek een transcriptie begin te maken en ontdek dat het om fantastische muziek gaat. De tweede wanneer ik de muziek voor het eerst tijdens een repetitie hoor en merk dat het inderdaad klopt.

Waarom wil je die middeleeuwse en renaissancemuziek in deze tijd laten horen en ze op jouw manier ook bewaren?

Mijn gedrevenheid komt heel zeker uit kwaadheid. Toen ik de middelbare school verliet, had ik iets gehoord over Memling, over Van Eyck, Hadewych en Rabelais, maar niets over de muziekcultuur van die tijd. Terwijl de muziekcentra in Europa toch minstens even belangrijk waren. Muzikanten werden beter betaald dan schilders, ze kregen zelfs enorm hoge bedragen. Ik vind dat die oude muziek een belangrijk deel is van het artistieke geheugen van Europa, maar dat ze verwaarloosd wordt. Ik wil ze inderdaad bewaren. Soms op een vluchtige manier, tijdens een concert of met een cd, die gaat wat langer mee.

Hoop je nog iets bijzonders te vinden?

Het Huelgas Ensemble heeft in meer dan dertig jaar een groot repertoire opgebouwd en soms denk ik: laten we af en toe maar eens iets herhalen. Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan, ik blijf zoeken!